

Аңдатпа

Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университетінің докторанты Сүлейменова Айнұрдың «8D03201 – журналистика мамандығы бойынша доктор (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін ұсынылған «Бұқаралық ақпарат құралдарындағы деректі фильмнің трансформациясы: мультимедиялық техника және жанрлардың типологиясы» атты диссертация зерттеуіне арналған.

Бұл ғылыми жұмыста деректі фильм аудиовизуалды коммуникацияның өзгермелі публицистикалық мәтіні ретінде қарастырылады, оны бұқаралық ақпарат құралдарының қазіргі жағдайында мультимедиялық әдістердің рөлін түсіну және трансформация процестерін жүйелеу арқылы қарастыру қажет. Бұқаралық ақпарат құралдары аудиториясының талаптары мен әдеттерін өзгертуіне байланысты деректі фильм олардың тікелей пайда болу сәтінде зерттелуі тиіс өзгерістерге ұшырайды, бұл осы зерттеудің өзектілігін анықтайды.

Зерттеудің мақсаты деректі фильмнің бұқаралық ақпарат құралдарының нысандары жүйесіндегі орнын іздеу арқылы желілік теледидар жағдайында деректі фильмнің құрылымы мен мазмұнының өзгеруін зерттеу болып табылады.

Бірінші міндет фильм теориясы, бұқаралық коммуникация және журналистикадағы деректі фильмдерді зерттеуге тарихи талдау жасау арқылы деректі фильмнің категориялары мен ұғымдарын анықтауды қамтиды. Деректі фильмнің анықтамасы оның аудиовизуалды ақпарат құралдарының бір түрі ретінде қазіргі бұқаралық ақпарат құралдары жүйесінде функционалды жүзеге асырылуы арқылы ұсынылады.

Деректі фильм аудиовизуалды ақпарат құралдарының бір түрін білдіретін пәнаралық объект ретінде қарастырылатын бірінші тапсырмаға сүйене отырып, екінші тапсырма деректі фильмді телехабар таратудың негізгі формаларымен және жанрларымен салыстыру арқылы теледидардағы зерттеуге айналады. Теледидар жүйесіндегі деректі фильмдер арасындағы айырмашылықтарды бейнелеу теледидардың оны қалай өзгерткеніне назар аударуға ғана емес, сонымен қатар қазіргі уақытта теледидардағы деректі кинорежиссерлердің алдында тұрған проблемалық мәселелер туралы түсінік беруге мүмкіндік береді.

Қазіргі телевидениедегі деректі фильмнің мәртебесін белгілей отырып, үшінші міндетті жүзеге асыра отырып, зерттеу желілік телевидение ұғымын негіздейді және деректі фильм теориясына интерактивті формат әкелетін өзгерістерге талдау жасайды.

Бірінші тараудың теориялық деректеріне сүйене отырып, зерттеудің төртінші міндеті деректі киноның трансформациясының сыртқы аспектілерін анықтау болып табылады: саяси-экономикалық, технологиялық және институционалдық.

Бесінші міндет – трансформацияның ішкі аспектілерін, экрандық тілдің әдіс-тәсілдерін анықтау. Деректі фильмді түрлендірудің осы аспектілері

әсерінің анағұрлым маңызды және ашатын салдары жанрлық әртүрліліктің өзгеруі және деректі фильмде мультимедиялық әдістерді пайдалану болып табылады, бұл кейінгі зерттеу міндеттерін тұжырымдауға және жүзеге асыруға әкеледі.

Алтыншы тапсырма американдық деректі фильмді зерттеуші Билл Николстың: индекстеу функциясы, риторикалық қызметі, баяндылығы және көркемдігі. Осылайша, БАҚ жүйесіндегі өзгерістерді толық көрсетуге мүмкіндік беретін деректі фильмнің жаңа типологиясының негізі қалыптасады.

Диссертациялық жұмыстың эксперименттік бөлімінде деректі фильмнің ішкі және сыртқы түрлену процестерін түсінудің салдары болып табылатын және оны публицистикалық фильм ретінде түсінуді қамтитын БАҚ жүйесіндегі деректі фильмнің жаңа типологиясы шығарылып, негізделеді. мәтін. Бұқаралық ақпарат құралдарында деректі фильмнің келесі жалпы түрлері бөлінеді: портреттік фильм, тергеу фильмі және тәжірибелік фильм.

Жетінші тапсырма адам, жер немесе уақыт бейнесін құрайтын өмірбаян, портрет және эссе дәстүрлерін қамтитын портреттік фильмді негіздеуді қамтиды. Түрлі форматтағы төрт фильмді («Шыбындар әміршісі», «Жол», «1968 сандық») талдау мысалын пайдалана отырып, экрандық тілдік әдістер арқылы деректі фильмнің функцияларын жүзеге асырудағы үлгі көрсетіледі.

Сегізінші тапсырма деректі фильмдерді талдау арқылы жүзеге асырылады («Жарияланбаған демонстрация шежіресі», «Әніңді айт», «Жоғарғы заң»), мұнда орталық міндет «неге бұлай болды» деген сұрақтарға жауап іздеуге шоғырланған. немесе «неліктен бұл болып жатыр» және деректі фильмнің табиғи құрылысы мен белгілі бір функцияларын жүзеге асыру арқылы жүзеге асырылады. Зерттеудің осы бөлігінде қарастырылған зерттеу фильмі британдық және канадалық деректі режиссер Джон Гриерсон негізін қалаған журналистік зерттеу және әлеуметтік деректі дәстүрмен байланысты.

Диссертацияның тоғызыншы мақсаты бұқаралық ақпарат құралдарында деректі фильмнің үшінші түрі – кинотәжірибені ашуға бағытталған. Фильм-тәжірибенің сипатты ерекшелігі деректі фильмді құрастыру әдістерінің функцияларын талдау арқылы алынады. Автор әңгімеде баяндаушы ретінде ғана емес, сонымен бірге оқиғаның толыққанды кейіпкері ретінде де («Қараңғыда», «Милана», «Басқаша») қатысады.

Сонымен, деректі фильмнің теориялық түсінігіне сүйене отырып, диссертация деректі фильмді түрлендіру аспектілерін анықтайды және алғаш рет деректі фильмді құрудың мультимедиялық әдістері және экран функцияларына негізделген жаңа типология туралы теорияларды қарастыруға ұсынады. Зерттеу әдістемесі теориялық және эмпирикалық әдістерге негізделген. Ғылыми әдебиеттер мен зерттеу нәтижелеріне шолу жасау үшін тарихи талдау әдісі қолданылады. Бұқаралық ақпарат құралдарында деректі фильм туралы теориялық түсініктегі өзгерістерді

анықтау мақсатында деректі фильм түсінігінің концепциялары, шындық және авторлық мәселелері, сонымен қатар динамикадағы классификациялық теориялар қарастырылады. Абстракция әдісі деректі фильмді бұқаралық ақпарат құралдары контекстінде зерттеу үшін қажет, атап айтқанда, Интернетте аудиовизуалды әңгімелер әдісі ретінде. Көркем туынды ретінде деректі фильмнің мәдени ерекшеліктерін ескере отырып, бұл жұмыста танымдық және коммуникациялық сипаттамаларға мән беріледі, ал деректі фильм тақырып, автор мен көрерменнің өзара әрекеттесу процестерінде қарастырылады. Сондай-ақ абстракциялық әдіс деректі фильмді баяндаушы публицистикалық мәтін ретінде зерттеуге мүмкіндік береді және БАҚ жүйесінде көркем емес киноның туындысы ретінде қарастырылады. Баяндау шығарманың маңызды бөлігі болып табылмайтын немесе мүлде жоқ эксперименттік деректі фильмдер жақшаның ішінен алынады.

Салыстырмалы талдау сияқты эмпирикалық зерттеу әдісі теледидардағы және желілік телевидениедегі деректі фильмдердің ұқсас және әртүрлі сипаттамаларын анықтау үшін, сондай-ақ деректі фильмдегі экран тілінің әдістерін анықтау үшін қажет. Бұқаралық ақпарат құралдарында деректі фильмді түсіну шекарасын және оның теледидар мен желілік теледидардағы өзіне тән белгілерін анықтау деректі фильмнің баяндау публицистикалық мәтіні ретіндегі сыртқы және ішкі трансформация процестеріне әсер ететін аспектілерді анықтауға мүмкіндік береді.

Бұқаралық ақпарат құралдарында деректі фильм жанрларын типологиялау мақсатында жазу, мазмұнды талдау әдістері және көлденең тәсіл қолданылады. Постмодерндік рефлексия аясында зерттеудің бұл тәсілі осы зерттеу контекстінде деректі киноның қазақстандық тәжірибесінің мысалдарын ғана емес, сонымен қатар басқа елдердің, атап айтқанда Ресей мен Канаданың бұқаралық ақпарат құралдарындағы заманауи тәжірибелерді қарастыруға мүмкіндік береді.

Кино өнері мен медиабілімнен деректі фильмге деген көзқарастардың алуан түрлілігі киноиндустрияның телефильм форматын қабылдамауы, телекөрермендердің көркем деректі фильм туралы түсінігінің болмауына әкеледі. Әртүрлі елдердің (АҚШ, Канада, Ұлыбритания, Ресей, Беларусь) дереккөздеріндегі деректі кино теориясын зерттеген кезде қазақстандықтардан айырмашылығы, шетелдік деректі киноның теориялық және практикалық серпілістері байқалады. Бұқаралық ақпарат құралдарында деректі фильмдердің жанрларының, түрлерінің және форматтарының біртұтас жүйесінің болмауы, зерттеушілердің деректі фильмнің бір форматын зерттей отырып, екіншісін елеусіз қалдыруына алып келеді.

Трансформацияның сыртқы аспектілері әлеуметтік, экономикалық, институционалдық және технологиялық өзгерістерде көрінеді. Қазақстанның тәуелсіздік алуы және нарықтық экономикаға өтуі деректі киноның орталықтандырылған жүйесі мен конституциясы, бәсекелестік пен деректі фильмнің біртұтас идеясы болмаған жағдайда, мемлекеттік қаржыландырудан және кең таралу мүмкіндігін жоғалтуына әкелді. Шағын бизнестің бірте-бірте дамуы, жекелеген деректі киногогерлердің шетелдік

фестивальдардағы жетістіктері мен әлеуметтік желілердің ықпалының артуына байланысты деректі фильмдер өзгеріп, өндірістің барлық кезеңдерінде жүйелеу мен өндеудің жаңаша көзқарасын талап етеді. Бүгінгі таңда қазақстандық деректі кинематографияның перспективалық мүмкіндіктері – көрермендермен байланысты дамыту, бренд құру және телевизиялық хабар таратуға балама ретінде желілік телевидение мен интернеттің бөлек өмір сүруі мен олардың аудиовизуалды контентті таратудың біртұтас жүйесіне толық интеграциялануы арасындағы өтпелі кезеңге айналуға. Стерлингтік арналардың тәжірибесі және YouTube-тің әлеуметтік медиа ретінде дамуы бұл тезисті растайды. Деректі кино жаңа технологиялар мен бұқаралық ақпарат құралдарының игілігін көріп қана қоймай, оларды дамытып, маңызды әлеуметтік мәселелерді кеңінен талқылауға прецедент қалыптастырады.

Деректі фильмнің сыртқы трансформациялық процестері экран тілінің жанрлары мен тәсілдерінің Жанр тарихи форма ретінде автор мен аудиторияның өзара әрекетіне байланысты өзгереді. Тергеу журналистикасының телевизиялық форматы Netflix арнасында да, мультимедиялық редакцияларда да үлкен танымалдылыққа ие болып жатқан деректі тергеу фильмінің негізіне айналып, еруінен көрінеді, сөйтіп деректі фильмнің ішкі өзгерістерінің қырлары ашылады. Деректі портреттік фильмдер телехабар таратудың маңызды бөлігіне айналуға, бұл өз кезегінде деректі фильм авторларының адамдардың, жерлердің немесе тарихи оқиғалардың бейнелерін ашуға ұмтылуымен байланысты. Ал егер тергеу фильмі публицистикалық жұмыс әдістерімен, сондай-ақ риторикалық оқиғаны баяндауға бағытталған экрандық тіл техникасымен көбірек сипатталса, портреттік фильмде бейнелеу және көркемдік шеберлік басым болады. Деректі фильмнің индекстік баяндауы автор мен әлеуметтік актердің бақылауы мен эмпатиясына негізделген тәжірибелік фильмге тән. Сюжетті баяндау әдістерін таңдау арқылы деректі фильмнің авторы деректі фильмнің жанры мен дәстүрін қалыптастырады. Экран тілінің мультимедиялық әдістері интерактивті фильмдердегі сияқты желілік деректі фильмдерге сәтті біріктірілген.

Функцияларды әдістемелер арқылы жүзеге асыру принципіне негізделген деректі фильмнің типологиясы деректі фильмнің бұқаралық ақпарат құралдарындағы баяндау аудиовизуалды мазмұнының бір түрі ретіндегі заманауи түсінігін дәлелдеуге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл деректі фильмдер теориясын зерттеудің алуан түрлі тәсілдерімен сипатталатын пәнаралық зерттеу саласы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Деректі фильмді бұқаралық ақпарат құралдарында кеңінен зерттеу оны теледидарда да, желілік теледидарда да дамытуға мүмкіндік береді.

Бұқаралық ақпарат құралдарындағы деректі фильм кең аудиториямен қарым-қатынас контекстінде алғаш рет зерттеледі, сондықтан диссертация авторы халықаралық терминологияны және деректі фильмнің типологиясының жаңа тәсілін іздестіруді анықтайды.

Автор пәнаралық зерттеулер арқылы посткеңестік және шетелдік кино мен медиа теориясының деректі фильмі ұғымдарын біріктіре отырып, БАҚ жүйесіндегі деректі фильмді кең мағынада қарастыруды ұсынады. Ол деректі фильмдер теориясының концептуалды аппаратына «дауыс», «келбет», «әлеуметтік актер», «желіде көру», «мультимедиялық әдістер» сияқты категорияларды енгізуді ұсынады. «Дауыс» бұқаралық ақпарат құралдары ұсынатын әлеуметтік дискурста азаматтық қоғамның әртүрлі топтарының пікірлері мен бағасын қосу мүмкіндігін білдіреді. Бұқаралық коммуникациялардың плюрализм принципін көрсететін «көзқарас» осы ұғыммен өзара байланысты, ал Интернеттегі әлеуметтік медиаға тән пікірлердің поляризациясын жоққа шығару маңызды.

Жаңа анықтама «экран тілінің мультимедиялық техникасы» болып табылады, ол интерактивті талқылау контексінде қолданылады. Экран тілінің мультимедиялық әдістері интерактивті деректі фильмнің дамуына, сонымен қатар этикалық және эстетикалық мәселелерді шешуге байланысты дәстүрлі әдістерді алмастыра алатын визуалды бейнелерді іздеуге авторлардың ұмтылысына байланысты пайда болады. Бұл инфографика, қозғалыс дизайны, анимация, интерактивті және кросс-платформалық әдістер сияқты мультимедиялық әдістерді қамтиды.

Эксперименттік тарауда диссертация авторы сыртқы және ішкі аспектілердің әсерінен түрленетін қазіргі деректі фильм туралы автордың түсінігіне сәйкес экрандық тіл техникасы атқаратын қызметтеріне негізделген деректі фильмнің типологиясын ұсынады. Кинотану мен телевизиятанудағы деректі фильм типологиясының дәстүрлеріне сүйене отырып, деректі фильмнің үш жалпы түрі анықталған.

Зерттеу барысында ОП 6В03201-Журналистика мамандығының студенттеріне арналған 2 оқу құралы, халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциялар жинақтарында 9 ғылыми жарияланым, 1 жарияланым Жоғары аттестаттау комиссиясының (Ресей Федерациясы) журналында, 3 жарияланым университет ұсынған журналдарда жарық көрді. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі, Web Of Science деректер базасында 1 журнал жарияланым және Scopus деректер базасында 1 журнал жарияланым. Барлық жарияланымдарда докторант зерттеулер жүргізу, нәтижелер мен қорытындыларды сипаттау арқылы елеулі үлес қосса, бірлескен авторлар негізінен теориялық түсінуге және әдістеме бойынша кеңес беруге жауапты болды.

Бұл зерттеудің нәтижелері телевидение мен желілік телевидениедегі деректі фильмдер саласындағы білімді жүйелеу қажеттілігіне назар аударады, өйткені бұқаралық ақпарат құралдарында аудиовизуалды публицистикалық мәтіннің бұл формасына нақты орынның жоқтығы дистрибьюторлар мен аудиторияның фильмдерге қойылатын талаптарын төмендеуіне әкеледі. Деректі фильмнің құрылымына назар аударып, экран тілін барлық алуан түрлілігімен, байлығымен зерделеу қажет. Бұл экрандық тіл жүйесінде мультимедиялық техниканы қалыптастыруға мүмкіндік береді.